

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA "VATAN" KONSEPTINING LEKSIK IFODASI: CHOG'ISHTIRMA TAHLIL

Masadiqova Xilola Baxromjon qizi,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi.

xilola_masadiqova@tues.uz

Telefon: 90 071 46 46

<https://orcid.org/0009-0002-5956-820X>

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v19iB.1831>

MAQOLA HAQIDA/О СТАТЬЕ	ANNOTATSIIYA/АННОТАЦИЯ
Qabul qilindi: 2-oktabr 2026-yil Tasdiqlandi: 5-oktabr 2026-yil Jurnal soni: 19-B Maqola raqami: 5 KALIT SO'ZLAR/КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА Vatan konsepti, leksik semantika, chog'ishtirma tahlil, nominativ maydon, polisemiya, kontekst, tarjima muqobilligi	Maqolada o'zbek va ingliz tillarida "Vatan" konseptini ifodalashda qatnashuvchi leksik birliklarning semantik o'xshashliklari, farqlari va tarjima muqobillik chegaralari o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi mazkur konseptning leksik ifodasini alohida so'zlar tengligi sifatida emas, balki muayyan ma'nolar o'rtasidagi munosabat sifatida tavsiflashdir. Material sifatida Izoh.uz hamda Merriam-Webster elektron lug'atlaridan o'zbek tilidagi vatan, yurt, diyor, el, mamlakat va ingliz tilidagi homeland, motherland, fatherland, home, country birliklari maqsadli tanlandi. Tadqiqotda lug'aviy definitsiyalar tahlili, komponent tahlil, chog'ishtirish va muqobillikni kontekst bo'yicha baholash usullari qo'llanildi. Natijalar tahlil qilingan birliklarda hudud, kelib chiqish va mansublik belgilari turlicha birikishini ko'rsatdi. Shuningdek, makonni bildiruvchi birlikning aholi, turarjoy yoki kelib chiqish manbasini anglatishi tarjima tanlovini o'zgartirishi aniqlandi. O'zbekcha vatan bilan inglizcha homeland muayyan ma'noda yaqinlashsa-da, ularning barcha ma'nolari o'zaro teng emas. Home va country birliklarining tegishli ma'nolari ham konsept ifodasida ishtirok etadi. Maqolada lug'aviy ma'no, kontekstual faollashuv va madaniy talqinni ajratishga asoslangan tahlil tartibi taklif qilinadi. Xulosalar tanlangan lug'at materiallari doirasida chiqariladi; ular nutqiy chastota yoki barcha til egalarining qadriyatlariga haqidagi statistik hukm sifatida talqin qilinmaydi. Natijalardan tarjima amaliyoti, leksikografik tavsif va ikki tili ta'lim materiallarini ishlab chiqishda foydalanish mumkin.

ABOUT THE PAPER	ANNOTATION
Accepted: 2 October 2026 Approved: 5 October 2026 Volume: 19-B Paper number: 5 KEYWORDS concept of <i>Vatan</i> (homeland), lexical semantics, contrastive analysis, nominative field, polysemy, context, translation equivalence	This article examines the semantic similarities and differences among lexical units used to express the concept of <i>Vatan</i> ("homeland") in Uzbek and English, as well as the limits of equivalence in translation. The study aims to describe the lexical expression of this concept not as a set of one-to-one word equivalents, but as a system of relations between specific meanings. The material consists of the Uzbek words <i>vatan</i> , <i>yurt</i> , <i>diyor</i> , <i>el</i> , and <i>mamlakat</i> , and the English words <i>homeland</i> , <i>motherland</i> , <i>fatherland</i> , <i>home</i> , and <i>country</i> , selected from the online dictionaries Izoh.uz and Merriam-Webster. The study employs lexical definition analysis, componential analysis, contrastive analysis, and context-based assessment of equivalence. The findings show that the features of territory, origin, and belonging combine differently across the selected lexical items. They also reveal that the translation choice may change depending on whether a word denoting a place refers to its population, a dwelling, or a place of origin. Although Uzbek <i>vatan</i> and English <i>homeland</i> are close in certain senses, their meanings are not fully equivalent. Relevant senses of <i>home</i> and <i>country</i> also contribute to the expression of the concept. The article proposes an analytical procedure that distinguishes lexical meaning, contextual activation, and cultural interpretation. The conclusions are limited to the selected dictionary materials and should not be interpreted as statistical claims about usage frequency or the values of all language users. The findings may be useful in translation practice, lexicographic description, and the development of bilingual teaching materials.

Kirish

"Vatan" haqida fikr bildirishda inson makonni shunchaki geografik obyekt sifatida nomlamaydi: uni o'zining tug'ilishi, yashashi, fuqaroligi yoki kelib chiqishi bilan bog'laydi. Biroq bunday bog'lanish har bir gapda bir xil shaklda ifodalanmaydi. Bir vaziyatda mamlakat, boshqa vaziyatda tug'ilgan shahar, yana bir holatda inson o'ziga yaqin deb bilgan maskan nazarda tutilishi mumkin. Shu sababli mazkur konseptni tillararo o'rganishda atamaning umumiy mazmunidan uning konkret leksik ifodasiga o'tish talab qilinadi. Bu o'tish qaysi belgi so'z ma'nosida mavjudligini, qaysi belgi esa matn orqali yuzaga chiqishini aniqlashga imkon beradi.

Mavzuning dolzarbligi tarjima va til o'qitish amaliyotida kuzatiladigan metodik muammoga borib taqaladi: bir tildagi so'zga ikkinchi tildan bitta doimiy muqobil biriktirish uning ko'p ma'noliligini yashirishi mumkin. "Vatan — homeland" shaklidagi juftlik boshlang'ich izoh sifatida foydali bo'lsa-da, barcha kontekstlarga tatbiq etiladigan qoida bo'la olmaydi. Chog'ishtirishning vazifasi tayyor tenglikni takrorlash emas, balki muqobillikning qaysi ma'no va vaziyatlarda saqlanishini ko'rsatishdir. Buning uchun o'zbekcha birliklar ham, inglizcha birliklar ham o'z lug'aviy tizimi ichida tekshirilishi kerak.

Maqolada "konsept" insonning muayyan hodisa haqidagi bilim va tasavvurlarini birlashtiruvchi tahliliy tushuncha sifatida ishlatiladi. Uning leksik ifodasi deganda shu tushunchani nomlash yoki uning ayrim

belgilarini faollashtirishda qatnashuvchi birliklar nazarda tutiladi. Konsept va leksema bir-biriga tenglashtirilmaydi: bitta konsept bir necha birlik orqali ifodalanishi, bitta leksema esa turli ma'nolari bilan bir nechta tushunchaviy sohaga kirishi mumkin. Mazkur ish konseptning barcha ruhiy, tarixiy yoki siyosiy qatlamlarini tiklashni emas, uning tanlangan lug'aviy materiallarda ko'rinadigan semantik munosabatlarini aniqlashni ko'zlaydi.

Tadqiqot muammosi uch savolda ifodalanadi. Birinchidan, tanlangan o'zbekcha va inglizcha birliklarni qaysi umumiy semantik belgilar asosida chog'ishtirish mumkin? Ikkinchidan, lug'atda qayd etilgan ko'p ma'nolilik ularning o'zaro muqobilligini qaysi nuqtalarda cheklaydi? Uchinchidan, shu farqlardan tarjima va leksik izoh uchun qanday amaliy tavsiyalar kelib chiqadi? Savollar birliklarning mavjudligi bilan ularning muayyan nutq turidagi qo'llanish darajasini farqlashni talab etadi. Lug'aviy birlikning borligi uning boshqa birlikdan ko'proq ishlatilishini o'z-o'zidan isbotlamaydi.

Maqolaning maqsadi "Vatan" konseptiga aloqador o'zbekcha va inglizcha leksemlarning tanlangan ma'nolarini yagona mezonlar asosida chog'ishtirish va muqobillik chegaralarini ko'rsatishdan iborat. Buning uchun lug'at materiallari tanlanadi, semantik belgilar ajratiladi, umumiy hamda farqlovchi jihatlar tizimlashtiriladi va ularning tarjima qo'riqibatlari muhokama qilinadi. Ishchi gipotezaga ko'ra, ikki tildagi birliklar hudud va mansublik atrofida kesishadi, ammo ko'p ma'nolilik hamda kelib

chiqishni ifodalash usuli sababli ular o'rtasida to'liq, birga-bir moslik yuzaga kelmaydi. Ushbu gipoteza sifat tahlili orqali tekshiriladi.

Adabiyotlar tahlili

A. Wierzbicka [14, 156–197] madaniyatni tayanch so'zlar orqali o'rganish imkoniyatini asoslaydi va turli tillardagi muhim tushunchalarni semantik jihatdan chog'ishtiradi. Uning yondashuvi mazkur maqola uchun leksik birlikni oddiy vositalari bilan yoritadi. Mazkur yondashuv leksik ma'no bilan unga bog'lanadigan madaniy talqinni bir-biriga aloqador, ammo farqlanishi zarur bo'lgan hodisalar sifatida ko'rishga yordam beradi. Ushbu maqolada bu nazariy asos cheklangan vazifada qo'llanadi: qarindoshlikni bildiruvchi tarkibiy qism mavjud bo'lsa, uning shakliyi ishtiroki qayd etiladi, lekin undan barcha til egalariga tegishli psixologik xulosa chiqarilmaydi.

F. Sharifian [13, 11–23] madaniy lingvistika doirasida til va madaniy konseptualashtirish munosabatini “madaniy sxema, kategoriya va metafora” kabi tahlil vositalari bilan yoritadi. Mazkur yondashuv leksik ma'no bilan unga bog'lanadigan madaniy talqinni bir-biriga aloqador, ammo farqlanishi zarur bo'lgan hodisalar sifatida ko'rishga yordam beradi. Ushbu maqolada bu nazariy asos cheklangan vazifada qo'llanadi: qarindoshlikni bildiruvchi tarkibiy qism mavjud bo'lsa, uning shakliyi ishtiroki qayd etiladi, lekin undan barcha til egalariga tegishli psixologik xulosa chiqarilmaydi.

Mahalliy tadqiqotlardan I. I. Ismatullayeva [1, 122–123] “Vatan” lingvistik-madaniy konseptining o'zbek va ingliz tillaridagi qiyosiy modelini o'rganadi. Muallif uy, oila, an'ana va vatanparvarlik bilan bog'liq komponentlarni muhokama qilib, qiyosiy hamda komponent tahlil usullaridan foydalanadi. Bu ish mavzuni alohida so'z doirasidan kengroq tushunchaviy maydonga olib chiqishi bilan ahamiyatli. Ayni paytda uning ayrim keng madaniy xulosalarni lug'at materiallari bilan qayta tekshirish zarur, chunki til birliklarining ma'nosi asosida butun jamoaning hissiy munosabatini bevosita o'lchab bo'lmaydi.

Ushbu maqola Ismatullayeva tadqiqotidagi umumiy qiyosiy yo'nalishni davom ettiradi, biroq tahlil birligini aniq lug'aviy ma'noga qaratadi. Masalan, home faqat xususiy uyga tegishlimi yoki mamlakatni ham anglatadimi, degan savol madaniy stereotip orqali emas, lug'atdagi ma'no yordamida tekshirilishi mumkin. Shuningdek, biror modelda muayyan komponentning alohida ajratilmagani u boshqa tilda yoki madaniyatda mavjud emasligini bildirilmaydi. Shunday farqlash avvalgi tadqiqot bilan bahsni uning umumiy mavzusiga emas, tekshiriladigan aniq hukmlariga yo'naltiradi.

Leksikografik manbalar ushbu tadqiqotda nazariy adabiyotdan boshqa vazifani bajaradi. Izoh.uzdagi besh maqola o'zbekcha birliklarning qayd etilgan ma'nolarini, Merriam-Websterdagi besh asosiy maqola esa inglizcha birliklarning tegishli ma'nolarini aniqlash uchun ishlatildi. Motherland izohidagi havolani tushunish uchun mother country maqolasi yordamchi manba sifatida ko'rildi. Elektron lug'atdagi alohida so'z maqolasi tayyor madaniy nazariya emas, tahlil qilinadigan ma'lumot birligidir. Shuning uchun lug'at ta'riflari, tadqiqotchining komponentlarga ajratishi va tarjima bo'yicha tavsiyasi alohida darajalarda beriladi.

Ko'rib chiqilgan manbalar keshishgan nuqtada tadqiqotning aniq vazifasi shakllanadi: konseptni qiyoslashda lug'aviy ma'no bilan umumiy madaniy xulosalar orasidagi daliliy bog'lanishni ravshanlashtirish. Bu butun ilmiy adabiyotda mazkur masala ilgari o'rganilmagan degan da'vo emas. Mazkur ishning hissiy cheklangan materialga tatbiq etilgan ochiq tahlil tartibi, bir xil mezonlarda tuzilgan qiyos va ma'no almashishi tufayli yuzaga keladigan tarjima cheklavlarini izohlashdan iborat. Bunday yondashuv keyingi korpus tadqiqoti uchun tekshiriladigan savollarni ham belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot leksikografik materialga asoslangan sifat tadqiqoti sifatida tashkil etildi. Unda respondentlar ishtirokidagi tajriba, so'rovnomalar yoki tabiiy nutq chastotasini hisoblash amalga oshirilmadi. Asosiy material 2026-yil 30-sentabrda ko'rilgan o'nta elektron lug'at maqolasidan iborat: vatan, yurt, diyor, el, mamlakat hamda homeland, motherland, fatherland, home, country. Tanlov maqsadli bo'lib, har bir tildan beshtadan birlik olinishi chog'ishtirishni tartibga solishga xizmat qiladi. Bu teng sonli tanlov ikki tildagi konsept maydonlarining hajmi ham tengligini anglatmaydi.

Birlikni tanlash mezonini uning kamida bitta lug'aviy ma'nosi tug'ilgan yoki mansub bo'lgan hudud, mamlakat, aholi yoxud yashash makoni bilan bog'lanishidir. Atoqli otlar, tasodifiy shakldosh birliklar va mavzuga aloqasiz maxsus ma'nolar tahlildan chiqarildi. Masalan, Diyor yoki Mamlakatning shaxs ismi sifatidagi qaydlari ushbu ishning predmeti emas. Xuddi shuningdek, home so'zining o'yin terminologiyasidagi ma'nosi tahlil qilinmadi. Birlikni maydonga kiritish uning barcha ma'nolarini “Vatan” konseptiga tegishli deb belgilash uchun asos bo'lmaydi.

Tahlilning eng kichik birligi alohida lug'aviy ma'no hisoblanadi. Har bir birlik uchun so'z shakli, manba, mavzuga daxldor ma'no, ushbu ma'nodan ajratilgan belgilar va qiyosiy izoh qayd etildi. Belgilar

quyidagicha belgilandi: hudud yoki makon; shaxsning tug'ilishi yoxud kelib chiqishi; ota-ona yoki ajdodlar bilan bog'lanish; davlat yoki fuqarolik aloqasi; aholi yoki jamoa; turarjoy va tanish muhit. Bu belgilar muallifning ishchi tasnifi bo'lib, lug'atlarning tayyor kategoriyalari sifatida taqdim etilmaydi.

Tahlil to'rt bosqichda bajarildi. Dastlab definitivlardagi tegishli ma'noda moslik: birliklar bir referent va bir munosabatni ifodalay oladi. Ikkinchi holat — qisman moslik: umumiy belgi saqlanadi, lekin qo'shimcha belgi yo'qoladi yoki paydo bo'ladi. Uchinchi holat — kontekstga mos kelmaslik: tanlangan muqobil gapdagi referent turini yoki asosiy munosabatni o'zgartiradi. Bu tasnif tarjimalarni sonli ball bilan o'lchamaydi. U qarorning sababini ko'rsatishga mo'ljallangan tavsifiy vositadir.

Metodik ishonchlilik bir xil savollarni har ikki tilga tatbiq etish, manbalarni aniq ko'rsatish va qarshi misollarni hisobga olish orqali ta'minlanadi. Shu bilan birga, mustaqil ikkinchi kodlovchi ishtirok etmagani sababli kodlovchilararo moslik koeffitsiyenti hisoblanmadi. Lug'atlar turli tahririy an'analarga mansub, shu bois ulardagi ma'no raqamlarining ko'pligi semantik boylikning bevosita o'lchovi sifatida olinmaydi. Tadqiqotning tekshiriluvchanligi ma'no manbasi va muallif talqinining ajratilishiga tayanadi; natijalarning umumlashtirish doirasi tanlangan birliklar bilan cheklanadi.

Natijalar

O'zbekcha birliklarning semantik tarkibi. Izoh.uz lug'atida vatan so'zining birinchi ma'nosi quyidagicha berilgan: “Kishining tug'ilib o'sgan o'lkasi, shahri yoki qishlog'i; yurt, diyor” [5, 1-ma'no]. Vatan maqolasida tug'ilib o'sgan joy, fuqarolik bilan bog'langan mamlakat, turarjoy hamda kelib chiqish makoniga daxldor ma'no ajratilgan [5, 1–4-ma'nolar]. Bu ma'nolar bitta geografik ko'lamsig' maydi. Qishloq yoki shahar bilan mamlakat ko'lami bir leksema doirasida uchrashishi tarjimada referentni oldindan belgilash kerakligini ko'rsatadi. Maqolaning ushbu natijasi “vatan har doim davlat” degan tenglikni cheklaydi. Inson mansubligi bilan o'simlikning kelib chiqishi esa turli semantik munosabatlar sifatida ajratilishi lozim.

Yurtning hudud va shu hudud aholisini anglatadigan ma'nolari qayd etilgan [6, 1–2-ma'nolar]. El maqolasida ham odamlar jamoasi va mamlakat yoki diyor bilan aloqador ma'nolar mavjud [3, 1–3-ma'nolar]. Qiyosiy jihatdan bu ikki birlikning muhim tomoni makon va odamlar o'rtasidagi ma'no aloqasidir. Biroq shu o'xshashlik ularni har qanday gapda erkin almashtirish mumkinligini bildirmaydi. Gapdagi harakatni bajaruvchi odamlar bo'lsa, tarjimada faqat hududni ko'rsatuvchi birlik tanlash referent turini noto'g'ri toraytiradi.

Diyor mamlakat yoki yashash joyini bildirish bilan birga ko'chma makon ma'nolariga ham ega [2, 1–2, 4-ma'nolar]; mamlakat esa chegaralangan siyosiy hudud va geografik joy bilan bog'liq ma'nolarda berilgan [4, 1–2-ma'nolar]. Bu ma'lumotlar ikki birlikni bir xil vazifali deb belgilashga imkon bermaydi. Diyor orqali mavhum soha makon sifatida tasvirlanishi mumkin, mamlakatning tanlangan ma'nosida esa hududiy-siyosiy aniqlik muhimdir. Demak, “Vatan”ga aloqador birliklar ko'ryaxati sinonimlar ro'yxatidan kengroq va ichki jihatdan farqlangan tizimdir.

Inglizcha birliklarning semantik tarkibi. Merriam-Webster lug'atida homelandning birinchi ma'nosi “the native land or country of one's parents, one's ancestors, or oneself” tarzida izohlanadi [10, 1-ma'no]. Buning mazmuni shaxsning o'zi, ota-onasi yoki ajdodlarining ona yurti yoxud mamlakatini anglatadi (muallif tarjimasi). Homelandning birinchi ma'nosida shaxs, uning ota-onasi yoki ajdodlari bilan bog'langan kelib chiqish hududi ko'rsatiladi; boshqa ma'nosida muayyan guruh uchun davlat yoki hudud nazarda tutiladi [10]. Fatherland esa ota yoki ajdodlar yurti, shuningdek, shaxsning o'z vatani ma'nolariga ega [8, 1–2-ma'nolar]. Ushbu ikki birlikning qiyosi genealogik aloqani faqat fatherlandga xos deb bo'lmashligini ko'rsatadi. So'z tarkibida father mavjudligi bilan ajdodlar haqidagi belgining lug'aviy ta'rifda mavjudligi alohida hodisalardir.

Motherlandning bir ma'nosi mother countryga havola orqali izohlanadi, ikkinchi ma'nosi esa g'oya yoki harakatning kelib chiqish joyiga taalluqlidir. Yordamchi maqolaning tegishli ma'nosi ota-ona yoki ajdodlar mamlakatini ko'rsatadi [11, 1-ma'no; 12, 1–2-ma'nolar]. Shunday qilib, mother tarkibiy qismini ko'rish bilanoq so'z faqat onaning tug'ilgan mamlakatini bildiradi, degan xulosa chiqarish mumkin emas. Birikma yoki qo'shma so'z ma'nosi uning qismlarini alohida tarjima qilishdan kengroq munosabatni ifodalashi mumkin.

Home maqolasida turarjoy, oila, tanish muhit, kelib chiqish joyi va o'z mamlakati bilan bog'liq ma'nolar mavjud [9, 1a–1b, 2, 3a, 4a-ma'nolar]. Country esa tug'ilgan, yashaydigan yoki fuqarosi bo'lgan mamlakatni, siyosiy hududni hamda aholini anglatishi mumkin [7, 2a–2b, 3a-ma'nolar]. Mazkur ma'lumotlar konsept ifodasida faqat tarkibida land bo'lgan birliklar qatnashadi, degan cheklovni rad etadi. Biroq home yoki

countryning har qanday uchrashuvini "Vatan" konsepti ifodasi deb olish ham xato: tegishli ma'no kontekstda aniqlanishi kerak.

Umumiy va farqlovchi belgilar. 1-jadvalda birliklarning to'liq lug'aviy tavsifi emas, tanlangan ma'nolar asosidagi qiyosiy yo'nalishlar umumlantirilgan. Jadvaldagi yaqinliklar butun leksemalar tengligini bildirmaydi. Ular muayyan semantik vazifada qaysi birliklarni birgalikda tekshirish mumkinligini ko'rsatadi.

1-jadval.

Tanlangan ma'nolarning umumiy qiyosiy yo'nalishlari		
Semantik yo'nalish	O'zbekcha birliklar	Inglizcha birliklar
Shaxsga aloqador yurt	vatan, yurt	homeland, country
Ajdodlar bilan ochiq bog'lanish	Tanlangan izohlarda alohida talab emas	homeland, fatherland, motherland
Turarjoy yoki yashash makoni	vatan, diyor	home
Mamlakat va hudud	mamlakat, yurt, diyor, el, vatan	country, homeland
Odamlar jamoasi	el, yurt	country
Kelib chiqish manbasi	vatan	home, motherland

1-jadvaldagi natijalar umumiy belgining o'zi yetarli emasligini ko'rsatadi. "Hudud" kategoriyasiga kiruvchi ikki birlik turli miqyosni ifodalashi, "kelib chiqish" kategoriyasidagi ikki birlik esa inson bilan uning ajdodlarini turlicha bog'lashi mumkin. Shu sababli tarjima uchun avval umumiy kategoriya, keyin uning ichidagi aniq munosabat tekshiriladi. Bu tartib so'zlarning tashqi shakliga qarab tanlov qilishdan kelib chiqadigan xatoni kamaytiradi. Belgilar ketma-ketligi matn vazifasiga qarab o'zgaradi: fuqarolik haqidagi matnda siyosiy mansublik, xotira haqidagi matnda esa shaxsiy makon ustuvor bo'lishi mumkin.

Tahlil ikki turdagi nomuvofiqlikni ajratishga imkon berdi. Birinchisi, bir tildagi bitta birlik ma'nolarining ikkinchi tilda bir nechta muqobil o'rtasida taqsimlanishidir. Ikkinchisi, ikki tildagi yaqin birliklarning

qo'shimcha ma'nolari bir-biriga mos kelmasligidir. Birinchi holatda tarjimon muqobillar orasidan tanlaydi, ikkinchisida esa noto'g'ri ma'no ko'chirishining oldini oladi. Bu farq nazariy jihatdan ham muhim: qisman moslik konseptning boshqa tilda yo'qligidan ko'ra leksik tasnifning boshqacha tashkil topganini ko'rsatishi mumkin.

Muqobillikni kontekst asosida tekshirish

2-jadvaldagi gaplar metodologiyada ko'rsatilgan tartibda tuzilgan nazorat misollaridir. Ular aniq badiiy asar yoki tabiiy suhbatdan olinmagan. Misollarning vazifasi ma'no tanlovini tushuntirish bo'lib, taklif etilgan tarjimalar yagona mumkin bo'lgan variantlar sifatida ko'rsatilmaydi.

2-jadval.

Muallif tuzgan nazorat misollarida muqobil tanlash		
Nazorat misoli	Mumkin bo'lgan tarjima	Tanlov sharti
U vataniga qaytdi.	He returned to his homeland.	O'z yurti nazarda tutiladi.
U uyiga qaytdi.	He returned home.	Turarjoyga qaytish nazarda tutiladi.
U o'z mamlakatida yashaydi.	She lives in her own country.	Mamlakatga mansublik saqlanadi.
Butun yurt xursand bo'ldi.	The whole country rejoiced.	Hudud orqali aholi ifodalanadi.
Bu joy menga o'z uyimdek.	This place feels like home to me.	Tanishlik va shaxsiy yaqinlik ifodalanadi.

Izoh: misollar analitik maqsadda tuzilgan; tabiiy nutq korpusining kuzatuvlari emas. Muqobillar kontekstga qarab o'zgarishi mumkin.

Misollarni baholashda tarjimaning ravonligi bilan semantik aniqligi birgalikda tekshiriladi. Qaytish haqidagi gapda ona yurti yoki ajdodlar makoniga borish nazarda tutilishi mumkin; oddiy turarjoyga qaytish esa boshqa kontekstdir. Manba matnida bu farq ochildirgan bo'lsa, tarjimonning qo'shimcha aniqlik kiritishi ham ma'noni o'zgartiradi. Demak, muqobil tanlashning muhim sharti faqat ma'lumotni saqlash emas, berilmagan ma'lumotni asossiz qo'shmaslikdir. Bu ayniqsa ko'chish, tug'ilish va fuqarolik bir joyga to'g'ri kelmaydigan vaziyatlarda ahamiyatlidir.

Natijalar egalik va aniqlovchi vositalarning rolini ham ko'rsatadi. Country bilan my country, yurt bilan ona yurt bir xil tahlil hajmiga ega emas: qo'shimcha unsur so'zlovchi va makon o'rtasidagi munosabatni ochiq ko'rsatadi. Bunday hollarda ma'noni faqat bosh so'zga yuklash butun birikmaning vazifasini yo'qotadi. Shu bois keyingi korpus tadqiqotida yalang leksema, aniqlovchili birikma va butun gap alohida qayd etilishi kerak. Hozirgi ish esa ularning real tarqalishini emas, tahlilda farqlash zarurati asoslaydi.

Muhokama

Natijalar ishchi gipotezani tanlangan material doirasida qo'llab-quvvatlaydi: birliklar umumiy semantik sohalarida kesishadi, ammo barcha ma'nolari bilan bir-biriga teng kelmaydi. Bu xulosa statistik sinov natijasi emas, definititsiyalarda kuzatilgan mos va nomos ma'nolarni chog'ishtirishdan kelib chiqadi. Eng muhim metodik natija qiyoslash obyektini aniqlashtirishdir. Konseptlar haqida hukm chiqarishdan oldin so'z shakli, uning tanlangan ma'nosi va shu ma'noni faollashtiradigan kontekst ajratilishi kerak. Aks holda bir leksemaning barcha ma'nolari boshqa tilning bitta ma'nosi bilan taqqoslanib qoladi.

Madaniy farqni izlashda ikki qarama-qarshi xatodan saqlanish lozim. Barcha birliklarni bir xil deb qabul qilish ularning semantik tafovutlarini yo'qotadi; har bir leksik farqni milliy tafakkurning keskin farqi deb e'lon qilish esa dalil doirasidan chiqadi. Mazkur tadqiqotda aniqlangan farq avvalo leksik tashkil topish farqidir. Uning ijtimoiy yoki madaniy sabablarini aniqlash uchun tarixiy matnlar, janrlar bo'yicha tenglashtirilgan korpus va til egalarining javoblari zarur. Lug'at tahlili ushbu tadqiqotlarga savol beradi, ularning o'rmini bosmaydi.

Wierzbickaning [14, 156–197] "vatan"ga yaqin birliklarni qiyoslagan tahlili bu maqolada ma'noni batafsil tavsiflash zarurati bilan tutashadi. Sharifian [13, 11–23] bayon qilgan madaniy konseptualashtirish yondashuvi esa kelgusida leksik topilmalarni kengroq nutqiy material bilan bog'lash imkonini beradi. Hozirgi natijalar ushbu nazariyalarning barcha tushunchalarini amalda sinagan deb baholanmaydi. Maqola lug'aviy dalil bilan konseptual talqin orasida tekshiriladigan oraliq bosqichni — umumiy mezonlarda ma'no tavsifini — shakllantiradi.

Ismatullayeva [1, 122–123] konseptni keng madaniy komponentlar orqali qiyoslaydi. Mazkur ishning farqi shu keng tasvirdagi ayrim hukmlarni lug'aviy darajaga qaytarib tekshirishidir. Masalan, uyga daxldor inglizcha birlikni mamlakat tushunchasidan mutlaq ajratish home maqolasidagi tegishli ma'noni hisobga olmaydi. Shu bilan birga, ushbu ma'noning mavjudligi uning kundalik nutqda qanchalik faol ekanini ko'rsatmaydi. Demak, lug'at yordamida qat'iy inkomi cheklash mumkin, ammo real qo'llanish ustunligini isbotlash uchun boshqa turdagi dalil talab qilinadi. Qarindoshlik orqali nomlash ham ehtiyotkor talqin qilinishi kerak. Motherland va fatherland tarkibida qarindoshlik nomining mavjudligi shakliy fakt; bu shakllar nutqda qanday hissiy kuchga ega ekanini esa kontekstual masaladir. O'zbekcha ona vatan yoki ona yurt birikmalarini qiyoslashda ham ayni mezon qo'llanadi. Ushbu birliklardan oilaviy munosabatlarning muayyan xalqda boshqasidan kuchliroq ekanini chiqarish asossiz bo'ladi. Tekshiriladigan savol shuki, matnda qarindoshlik unsuri qanday vazifani bajaradi va tarjima shu vazifani qay darajada saqlaydi.

Tarjimada referent ko'lami alohida qaror nuqtasidir. Muallifning vatani deb atagan joyi davlat, viloyat yoki tug'ilgan qishlog'i bo'lishi mumkin. Tarjima ushbu ko'larni kattalashtirsa, matnning shaxsiy mazmuni siyosiy mazmunga aylanishi ehtimoli paydo bo'ladi; aksincha, mamlakat ma'nosini uy bilan cheklash jamoaviy mansublikni toraytiradi. Shuning uchun tarjimon joy nomlari, harakat fe'llari, oldingi gaplar va matn janrini birgalikda tekshirishi lozim. Kontekstdagi dalil yetarli bo'lmasa, eng kuchli hissiy variantni avtomatik tanlash to'g'ri strategiya emas.

Muqobillik ikki yo'nalishda ham tekshirilganda muammo yanada ravshanlashadi. O'zbekchadan inglizchaga o'g'irishda bitta so'z uchun bir nechta nomzod paydo bo'lishi mumkin; inglizchadan o'zbekchaga o'g'irishda esa turli birliklar bitta umumiy so'z bilan berilishi mumkin. Ikkinchi holatda manba matnidagi farqlash yo'qolishi ehtimoli bor. Zarur bo'lsa, aniqlovchi yoki qisqa izoh orqali munosabat tiklanadi. Biroq izohning hajmi tarjima maqsadiga mos bo'lishi kerak: o'quv lug'ati uchun foydali kengaytirish badiiy dialogda sun'iy eshitisilishi mumkin.

Natijalarni til o'qitishga tatbiq etishda so'zlar ro'yxati o'rni ma'no tanlash topshiriqlari foydalidir. Masalan, o'rganuvchi gapda makon, aholi yoki kelib chiqish aloqasidan qaysi biri ifodalanganini asoslab, keyin muqobil tanlashi mumkin. Bunday topshiriqning javobi faqat lug'atdagi birinchi tarjima bilan baholanmaydi; tanlovning kontekstga mosligi ham tekshiriladi. Ushbu taklif maqoladagi semantik farqlardan kelib chiqadi. Uning o'quv natijalariga ta'siri mazkur tadqiqotda tajriba orqali o'lchanmagan, shuning uchun pedagogik samaradorlik isbotlangan natija sifatida berilmaydi.

Leksikografik tavsif uchun ham tegishli xulosa mavjud. Ikki tilli lug'atda yaqin muqobillarni ketma-ket sanash bilan cheklanish o'rni ularning tanlanish shartlarini ko'rsatish maqsadga muvofiq. Masalan, tug'ilgan joy, ajdodlar makoni, siyosiy mamlakat va odamlar jamoasi uchun alohida izoh berilishi mumkin. Bunda lug'at maqolasining maqsadi barcha nazariy munozarani takrorlash emas, foydalanuvchining xatosini kamaytirishdir. Qisqa ma'no belgisi, mos birlikma va nomos kontekst haqidagi eslatma birgalikda muqobilning qo'llanish chegarasini tushunarli qiladi.

Tadqiqotning cheklovlari uch yo'nalishda ko'rinadi. Material o'rta asosiy birlik bilan chegaralangan; frazeologiya, maqollar, she'riy ramzlar va so'z yasallari alohida tadqiq qilinmagan. Inglizcha manba Amerika leksikografik an'anasiga mansub bo'lgani sababli uning ma'lumotlari barcha hududiy variantlarni bir xil darajada ifodalaydi, deb bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ismatullayeva, I. I. (2024). Vatan lingvistik-madaniy konseptining qiyosiy-chog'ishtirma modeli va universal, milliy-madaniy konseptual belgilari. *Ilm sarchashmalari*, (3), 122–125. <https://aps.tsuos.uz/storage/users/249/articles/bU5fSTEYJtAqldBtL17Ypz5eLdarlKIUDJpJtVJ.pdf>
2. Izoh.uz. (n.d.-a). Diyor. In *O'zbek tilining izohli lug'ati*. Retrieved September 30, 2026, from <https://izoh.uz/word/diyor>
3. Izoh.uz. (n.d.-b). El. In *O'zbek tilining izohli lug'ati*. Retrieved September 30, 2026, from <https://izoh.uz/word/el>
4. Izoh.uz. (n.d.-c). Mamlakat. In *O'zbek tilining izohli lug'ati*. Retrieved September 30, 2026, from <https://izoh.uz/word/mamlakat>
5. Izoh.uz. (n.d.-d). Vatan. In *O'zbek tilining izohli lug'ati*. Retrieved September 30, 2026, from <https://izoh.uz/word/vatan>
6. Izoh.uz. (n.d.-e). Yurt. In *O'zbek tilining izohli lug'ati*. Retrieved September 30, 2026, from <https://izoh.uz/word/yurt>
7. Merriam-Webster. (n.d.-a). Country. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved September 30, 2026, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/country>
8. Merriam-Webster. (n.d.-b). Fatherland. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved September 30, 2026, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/fatherland>
9. Merriam-Webster. (n.d.-c). Home. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved September 30, 2026, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/home>

O'zbekcha elektron manba ham bosma akademik lug'atlarning barcha nashrlari bilan tizimli solishtirilgan. Shu sababli xulosalar "o'zbek xalqi doimo" yoki "inglizlar hech qachon" kabi umumlashtirishlarga asos bo'la olmaydi.

Keyingi bosqichda natijalarni kengaytirish uchun bir xil davr va janrlardan olingan o'zbekcha hamda inglizcha matnlar tanlanishi kerak. Har bir uchrashuvda referent ko'lami, faollashgan ma'no, so'zlovchining mansubligi va tarjima varianti qayd etilishi mumkin. Mustaqil kodlovchilar ishtiroki tavsifiy kategoriyalarning tushunarligini tekshiradi. Shundan keyingina chastota, janriy farq yoki tarjima strategiyalarining tarqalishi haqida miqdoriy xulosa chiqarish mumkin bo'ladi. Hozirgi maqola bunday tekshiruv uchun dastlabki kategoriyalarni beradi, ammo hali bajarilmagan korpus ishinining natijalarini o'ziga nisbat bermaydi.

Xulosalar

"Vatan" konseptining leksik ifodasini chog'ishtirishda asosiy birlik sifatida butun leksemani emas, uning kontekstda tegishli bo'lgan ma'nosini olish zarur. Tanlangan materiallarda makon, kelib chiqish, mansublik, ajdodlar va jamoa bilan bog'liq belgilar kesishadi, biroq ularning birikishi ikki tilda aynan takrorlanmaydi. Shu bois yaqin muqobil topilishi barcha ma'nolarning tengligini bildirmaydi. Tadqiqotning ishchi gipotezasi ushbu cheklangan leksikografik material doirasida qo'llab-quvvatlandi.

Maqolaning amaliy natijasi ma'no tanlashga asoslangan tarjima tartibidir: dastlab referent aniqlanadi, keyin lug'aviy ma'no tanlanadi, undan so'ng munosabat va uslub tekshiriladi. Shu ketma-ketlikda berilgan muqobil kontekstni asossiz kengaytirish yoki toraytirish ehtimolini kamaytiradi. Ilmiy jihatdan esa lug'aviy fakt, muallifning semantik talqini va keng madaniy da'vo alohida dalillanishi kerakligi asoslandi. Mazkur ajratish "Vatan" konseptining keyingi korpus, tarjimashunoslik va lingvomadaniy tadqiqotlarini izchil tashkil etishga xizmat qiladi.

10. Merriam-Webster. (n.d.-d). Homeland. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved September 30, 2026, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/homeland>

11. Merriam-Webster. (n.d.-e). Mother country. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved September 30, 2026, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/mother%20country>

12. Merriam-Webster. (n.d.-f). Motherland. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved September 30, 2026, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/motherland>

13. Sharifian, F. (2017). *Cultural linguistics: Cultural conceptualisations and language*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/clsc.8>

14. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195088359.001.0001>

Foydalanilgan web-saytlar ro'yxati

15. <https://izoh.uz> (O'zbek tilining elektron izohli lug'ati).
16. <https://www.merriam-webster.com> (Merriam-Webster elektron lug'ati).
17. <https://aps.tsuos.uz> (Ilmiy maqolaning elektron nusxasi joylashtirilgan universitet resursi).
18. <https://benjamins.com> (John Benjamins ilmiy nashriyoti).
19. <https://academic.oup.com> (Oxford University Press ilmiy nashrlar platformasi).